

GOVERNANCE SOCIÁLNÍ INKLUZE – DISKURSIVNÍ ANALÝZA

Iva Tichá

*Ostravská univerzita, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje
Chittussiho 10, 708 00 Slezská Ostrava, telefon: +420 776 173 485, email: itichai@seznam.cz*

Abstrakt

Tento článek se zabývá sociální kohezí (inkluzí, exkluzí) z hlediska interpretace a užívání pojmů v tištěných, elektronických a dalších veřejně přístupných médiích. Cílem publikované diskursivní analýzy je popsat a analyzovat, jak aktéři governance sociální inkluze vnímají, definují a charakterizují problematiku prostřednictvím psaného textu a mluveného slova. Jednotlivými aktéry, kteří se vyjadřují k tématice sociální inkluze, jsou politici, úředníci, odborníci, pracovníci nestátních neziskových organizací, aktivisté a samozřejmě také řadoví občané České republiky. Součástí diskursivní analýzy je také srovnání názorů jednotlivých skupin aktérů. Zásadní význam diskursivní analýzy spočívá ve skutečnosti, že cílem není zjistit, zda se jedná o pravdivé či nepravdivé informace, ale to, jak je téma sociální koheze (exkluze, inkluze) interpretováno. S interpretací souvisí fakt, že většina informací, které si čtenáři nebo posluchači zapamatují, jsou ze zkoumaných médií, která tak mají zásadní vliv na vnímání a další vývoj zkoumané tematiky.

Klíčová slova: governance; sociální inkluze; aktéři; diskursivní analýza

Úvod

V tomto článku je formou diskursivní analýzy zkoumáno téma sociální inkluze (exkluze), které je často diskutovaným tématem v Evropě, České republice, regionech a obcích (komunitní plány, tiskové zprávy, vystoupení v médiích). Koncept sociálního vyloučení má své kořeny v 70. letech 20. století ve Francii. Tehdy byl poprvé použit pro popsání specifické situace určitých skupin obyvatel žijících na okraji společnosti. Tito byli odříznuti od pracovních příležitostí a zároveň od záchranné sítě státní sociální pomoci. Akcent na sociální soudržnost jako jednu z podmínek se objevuje od 90. let 20. století, jako jeden z cílů politiky v evropských zemích. Sociální soudržnost je v Evropě považována za jednu z podmínek stability politického systému, bezpečnosti a zdroj ekonomické výkonnosti [3, 6]. Existuje řada vymezení sociální exkluze, z nichž je možno přednostně prezentovat definici, která představuje pohled užívaný představiteli Evropské komise a je všeobecně rozšířená v zemích Evropské unie. Tato definice vymezuje sociálně vyloučené jedince „jako obyvatele (občany) společnosti, kteří z důvodů, které nemají sami pod kontrolou, nemohou participovat na obvyklých aktivitách, k nimž by je jejich občanství opravňovalo a na něž aspirují“. V diskursivním kontextu České republiky je téma obvykle kladeno na roveň s romskou tematikou, která z hlediska diskurzu vyžaduje politickou korektnost.

Diskursivní analýza je v sociálních a politických vědách v současnosti málo užívaným nástrojem kvalitativního výzkumu. Diskursivní analýzu můžeme definovat především jako soubor metod pro zkoumání běžně používaného jazyka v určitém kontextu a zároveň je jedním z přístupů k analýze textu.

V oblasti sociální inkluze se velmi liší názory a vnímání problematiky představiteli Evropské unie (Evropské komise), představiteli veřejné správy v České republice, představiteli nestátních neziskových organizací a řadovými občany. Zmíněná odlišnost prezentovaných názorů a názorů jednotlivých aktérů je proto důvodem, proč jsem realizovala výzkum sociální inkluze formou diskursivní analýzy.

Materiál a metody

Diskursivní analýzu lze definovat jako studium užívání jazyka. Spíše než o jednu metodu se přitom jedná se o široké spektrum metod. Diskursivní analytik hledá vzorce v užívání jazyka. Diskursivní analýzu lze

chápat jako studium lidských významotvorných praktik [9]. Fairclough (2003) definuje diskursivní analýzu jako poměrně inovativní přístup k analýze textu jakožto užitému jazyku a opírá se o předpoklad, že „jazyk je nedílnou součástí společenského života tak, že společenská věda a výzkum musí brát v úvahu jazyk. Analýzu diskurzů dnes vědci respektují jako samostatnou metodu a někteří i jako samostatnou disciplínu. Ve smyslu disciplíny má jistě širší, v mnoha směrech nepsychologický „záběr“, má zájem o jevy a události, které nejsou prvotně psychologické, ale politické, masmediální, mocenské, ekonomické apod. [8].

Taylor vymezuje obecné přístupy k tomu, jak v praxi dělat diskursivní analýzu. Zdůrazňuje však, že dané přístupy se nutně vzájemně prolínají. [9]

První přístup se soustřeďuje na nedokonalosti a variace jazyka jako systému a na to, jak tyto variace souvisejí s různými sociálními situacemi, prostředími a uživateli. Důraz klade především na jazyk, hledané vzorce proto mohou být shodné s lingvistickými kategoriemi.

Druhý přístup je zaměřen na užívání jazyka jako jednání, používání jazyka jako proces, interakci a hledání vzorců v tom, co uživatelé jazyka dělají. Více se zajímá o užívání jazyka než o jazyk samotný, hlavním bodem zájmu je interakce.

Třetí přístup hledá vzorce, které jsou v jazyce spojeny s určitými tématy nebo jednáním, a významy, které se k nim váží. Zajímá se o to, jak nové pojmy umožňují lidem mluvit o různých věcech. Jazyk chápe jako ukotvený v určité situaci.

Třetí přístup bude aplikován na problematiku sociální inkluze. Sociální inkluze je téma zasahující do mnoha oblastí života (školství, zdravotnictví, bydlení, sociální služby, kriminalita). Velká část současných diskuzí se odvíjí od témat, jako jsou Dekáda romské inkluze, školství, sociální dávky a kriminalita. Sociální inkluze je v České republice diskutovaným tématem, jemuž je pravidelně věnován prostor v médiích. Prostor, který diskuze o sociální exkluzi zaujímá, se obvykle zvyšuje v souvislosti s eskalací problému. Diskursivní analýza byla provedena v elektronicky dostupných médiích v období od 5. srpna 2011 do 21. února 2012. Počátek zkoumaného období je spojen s rostoucími problémy v souvislosti s konflikty ve Šluknovském výběžku.

Výsledky a diskuse

Názory publikované představiteli Evropské unie, týkající se sociální inkluze, potažmo romské tematiky, jsou kritické vůči České vládě i představitelům samosprávy. Rada Evropy vyjadřuje znepokojení nad situací Romů v České republice pravidelně, ale konstatuje do jisté míry pozitivní vývoj. Například na podzim 2009 ve zprávě vypracované Evropskou komisí proti rasismu a netoleranci se uvádí, že v právní oblasti v boji proti rasismu nastal pokrok, ale není dostatečný. Podle této zprávy Romové stále velmi reálně pociťují znevýhodnění v přístupu ke vzdělání i zaměstnání. Komisař pro lidská práva Rady Evropy T. Hammarberg při své návštěvě České republiky (2010) kritizoval proti romské postoje v české společnosti a vyzval vládu, aby zintenzivnila své snahy o integraci etnika. Za hlavní překážky integrace považuje hluboce zakořeněné proti romské postoje ve společnosti, zločiny motivované nenávistí a přetrvávající segregaci v oblasti školství a bydlení. Dále je znepokojen rasistickými a proti romskými výroky, které často pronášejí někteří vlivní politici a které se pak objevují v médiích. T. Hammarberg doporučuje vytvořit mechanismus aktivní seberegulace, aby z veřejné sféry vymizely rasistické výroky a odstranila se stigmatizace Romů.

Za významný lze považovat názor G. Sorose (americký finančník a filantrop), jehož nadace spolu se Světovou bankou spolupracuje s projektem Dekády romské inkluze. Soros zároveň tvrdí, že Česká republika by situaci v oblasti sociální exkluze dokázala změnit, zvláště nyní, když má k dispozici evropské fondy. Jako hlavní problém v oblasti sociální exkluze a romské problematiky vnímá předsudky. Zároveň poukazuje, že se Romům podařilo vychovat z několika obyvatel sociálně vyloučených lokalit romskou elitu, která se asimilovala do většinové populace. Dle primárních dat, které Sorosova nadace nasbírala v rámci projektu Dekády romské inkluze, se situace Romů v současnosti zhoršuje, ale zároveň v rozhovoru z 27. 6. 2011 pozitivně hodnotí práci neziskového sektoru v Ostravě.

S ohledem na názor veřejnosti formuloval svá stanoviska premiér Petr Nečas, který prezentoval rozhodnutí vlády řešit romskou problematiku „bez líbivých gest“. Politika České republiky tak má směřovat k plnohodnotné každodenní integraci s ohledem na soudržnost společnosti. Z ekonomického, společenského a politického pohledu je cesta integrace tou správnou.

Vládní zmocněnkyně pro lidská práva Monika Šimůnková, která nahradila mediálně známějšího ministra pro lidská práva Michaela Kocába, považuje za velký problém romské integrace slabou vůli romských dětí získat kvalitní vzdělání, „studium v mnoha romských rodinách není prioritou.“ Obhajuje tím také vládní Strategii boje proti sociálnímu vyloučení, v níž je dán poměrně velký prostor vzdělávání na všech úrovních a kterou kritizovali především starostové ze Šluknovska. V roce 2008 vláda České republiky založila Agenturu pro sociální začleňování. Její ředitel Martin Šimáček uvádí, že v Česku přibýlo v posledních letech chudinských lokalit. Zatímco před pěti lety bylo v zemi podle analýzy zhruba 330 takzvaných sociálně vyloučených lokalit neboli ghatt, nyní by jich mohlo být podle odborných odhadů kolem 400. Tyto chudinské čtvrti, dle M. Šimáčka vznikají především v menších městech a obcích.

V Ostravě žije odhadem třicet až čtyřicet tisíc Romů, jejichž děti jsou koncentrovány do několika škol, zejména v městských částech Přívoz, Hrušov, Radvanice. Politicky korektním jazykem jde o „vzdělávací instituce pro děti ze sociálně vyloučených lokalit“. Učitelé z těchto škol uvádí: „Romy nesmím počítat, ale učím i třídu s pětadvaceti žáky, z nichž jedenadvacet je takzvaně sociokulturně znevýhodněných“ a zároveň dodávají, že zmínění žáci si z domova většinou nepřinášejí žádnou motivaci, proč vůbec chodit do školy. Aktuální analýza společnosti GAC sociologa Ivana Gabala ukázala, že tři z pěti romských dětí běžnou základní školu nedokončí.

Představitel samosprávy a senátor Jaroslav Sykáček (Rumburk) definoval potřebu „sladšího cukru a ostřejšího biče“. Starostové měst a obcí Šluknovského výběžku se shodli, že nynější situace je opravdu kritická a ze strany některých sociálně vyloučených osob vzrůstá pocit nepostižitelnosti. Na tuto skutečnost navazuje otázka vymahatelnosti práva a snížení hranice trestní odpovědnosti. Dalším problémem, na který starostové upozorňují, je nezaměstnanost. Z důvodu snížení objemu finančních prostředků na veřejně prospěšné práce obce nemohou zaměstnávat tolik lidí jako v minulosti a doba, po kterou je možné jednotlivce zaměstnat, se zkrátila na tři měsíce. Starostové se shodují v názoru, že systém vyplácení dávek by měl být více motivační, měl by umožnit lépe ohodnotit schopné lidi a pomoci jim stoupnout ve společenském žebříčku.

Představitelkou samosprávy, kterou média hodnotí jako rasistku, je starostka městského obvodu Mariánské Hory a Hulváky Liana Janáčková, která nesouhlasí s jakoukoliv integrací „cikánů“ v městském obvodě. Segregaci, která byla realizována v části Bedřiška komentuje „vybrali jsme Bedřišku, takže tam budou, klidně za vysokým plotem s elektrikou, mě je to jedno, klidně to budu křičet do celého světa“. Janáčková postavila komunální politiku na silných řečech o vystěhovávání Romů, což také činí v praxi, "komentuje indický aktivista Kumar Vishwanathan, který je jedním z nejvýznamnějších představitelů neziskového sektoru. Dalším problémem jsou podle Vishwanatana předsudky při přidělování dotací. Úřady se prý obávají, že Romové by nedokázali se svěřenými prostředky zacházet. Dále upozorňuje na skutečnost, jestli se současný stav nezmění a finanční prostředky se budou investovat do zakonzervování současného stavu a kontrola projektů by se měla zaměřit také na kvalitu provedené práce. Vishwanatan je v médiích zmiňován jako člověk, který Romům pomáhá ve všech životních situacích.

Závěr

Ze zpracované diskursivní analýzy je zřejmé, že sociální koheze je a pravděpodobně bude tématem mnoha diskusí na lokální, regionální, národní i nadnárodní úrovni. Z výzkumu rovněž vyplynulo, že se názory aktérů na život v sociálně vyloučených lokalitách diametrálně liší. Nejvýznamnější rozdíl lze nalézt mezi názory představitelů Evropské unie a nestátních neziskových organizací, které jsou v rozporu s názory představitelů veřejné správy České republiky a učitelů. Přestože je sociální koheze multispektrální problematikou, pojičkem je akcent na tématicky nezaměstnanosti a školství, které by v budoucnu mohly pozitivně ovlivnit vývoj v sociálně vyloučených lokalitách a potažmo ekonomickou výkonnost České republiky. Problémem, který diskurz v České republice provází, je všeobecná veřejně prezentovaná

nechut' ke změně pohledu na romské etnikum. Tato nechut' je podporována mediálním obrazem romského etnika. V rámci diskurzivní analýzy není možné vyhodnotit, jak jsou názory aktérů prezentované v médiích ovlivněny osobní zkušeností. Z diskursivní analýzy vyplývá, že názory představitelů samospráv, kteří jsou závislí na veřejném mínění v obci, příp. regionu, jsou velmi protiromské a hraničící s rasismem a xenofobií.

Poděkování

Tento příspěvek byl zpracován v rámci projektu *Analýza a evaluace governance socioekonomického rozvoje Moravskoslezského kraje* (SGS09/PRF/2012), který je finančně podporován studentskou grantovou soutěží specifického vysokoškolského výzkumu Ostravské univerzity.

Literatura

- [1] BENEŠ, V. (2008): Diskurzivní analýza. In Drulák, P., *Jak zkoumat politiku*. Praha, Portál.
 - [2] FAIRCLOUGH, N. (2003): *Analysing Discourse: Textual analysis for social research*. New York, Routledge.
 - [3] BERGER_SMITH, R. (2002): Social Cohesion between the Member State of European Union: Past Developments and Prospects for an Enlarged Union. *Czech Sociological Review*, vol. 38, č. 6.
 - [4] HOMOLÁČ, J. (2006): Diskurz o migraci Romů na příkladu internetových diskusí. *Sociologický časopis 42*, Sociologický ústav AV ČR.
 - [5] NEKVAPIL, J. (2006): Úvodem k monotematickému číslu „Analýza promluv a textů, analýza diskurzu“. *Sociologický časopis 42*, Sociologický ústav AV ČR.
 - [6] TAILOR, S., WERTHELL, M., YATES, S. (2001): *Discourse Theory and Practice*. Sage, London. ISBN 0-7619-7155-6.
 - [7] ŠAFR, J., SEDLÁČKOVÁ, M. (2004): Koncepty a indikátory sociální koheze – východiska empirických výzkumů. Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii. *Studie CESES 9/2004*.
 - [8] VYBÍRAL, Z. (2006): *Psychologie jinak*. Praha, Academia.
- www.aktualne.cz
www.mediafax.cz
www.idnes.cz

Abstract

This article deals with social exclusion (inclusion) in terms of interpretation and use of concepts in print, electronic and other media. The aim of the published discourse analysis is to describe and analyze how actors of governance, social inclusion perceive, define and characterize the issue through written text and spoken words. Actors who express the theme of social inclusion are politicians, civil servants, professionals, NGO's workers, activists and ordinary citizens in the Czech Republic. The discourse analysis is the comparison of views of individual groups of actors. The fundamental importance of discourse analysis lies in the fact that the aim is detected whether it is a true or false information, but how is the theme of social exclusion (inclusion) interpreted.